

УДК: 331.101.6:331.101.262

Я. В. Ромусік,
к. е. н., ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України” (м. Київ)

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПОКАЗНИК ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

У статті досліджено показники людського капіталу, а також організацію праці та законодавчо-правові гарантії як чинники впливу на показник продуктивності праці країни. Надано рекомендації щодо покращення відповідних показників.

In the article indexes of human capital, and organization of labour, and legislatively legal guarantees as factors of influence on the labour productivity index of country are investigated. Recommendations refer to the improvement of the proper indexes are given.

Ключові слова: продуктивність праці, диспропорції, інституційні чинники, людський капітал, організація праці, законодавчо-правові гарантії.

Вступ. Продуктивність праці (ПП) є основним показником ефективного використання трудових і матеріальних ресурсів країни, характеристикою її економічного розвитку, наявності в країні відповідного рівня техніки і технологій, професійних та кваліфікованих людських ресурсів, належної організації праці. Зважаючи на наявність суттєвих відставань України за показником ПП від розвинених країн світу, що впливає на конкурентоспроможність країни, актуальним є дослідження чинників впливу на показник та механізмів його підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням продуктивності праці займалися відомі вітчизняні та закордонні вчені, серед них: А. Лоулер, Б. Карпінський, С. Божко, Л. Абалкін, С. Глазьев, А. Ревенко та інші. У цих працях досліджено теоретичний та практичний аспекти продуктивності праці та її вплив на економічний розвиток країни. У даному дослідженні визначено диспропорції України та країн світу за такими чинниками впливу на показник ПП, як людський капітал та організація праці і законодавчо-правові гарантії, надано рекомендації щодо заходів усунення відповідних розбіжностей.

Постановка завдання. Враховуючи зазначене, мета статті – визначити диспропорції України та країн світу за показниками, що вимірюють такі важливі чинники впливу на показник ПП, як людський капітал та організація праці.

Основні результати дослідження.

Важливим чинником, що прямо впливає на продуктивність праці є людський капітал та його якість. Серед показників інтелектуального потенціалу людського капіталу, що також є показником результативності наукової та інноваційної діяльності — патентна продуктивність та кількість друкованих робіт.

За показником патентної продуктивності (відношення кількості патентів у резидентів країни до зайнятих у сфері НДДКР) Україна займає четверте місце серед 55 країн за рейтингом IMD [1], але як слушно зазначає Ю. Полунесів в [2] не варто його автоматично зараховувати до конкурентних переваг вітчизняної інноваційної системи, адже за більшістю методик авторитетних міжнародних організацій враховуються, перш за все, високотехнологічні патенти чи патенти «тріадної групи» (патентні відомства США, ЄС, Японії), а даний показник є вкрай низьким для віднесення його до конкурентних переваг. Так, 14 патентів у 2010 р. Україна отримала в Бюро патентів і торгових марок США (всі типи патентів), Росія — 287, Японія — 46 978, Німеччина — 13 633, Франція — 5 100, Австрія — 905, Польща — 56, Великобританія — 5 038, Канада — 5 513 [3; 5] (всього в 2010 р. Бюро патентів і торгових марок США видано 123 179 патентів (всі типи патентів) нерезидентам країни). В Європейському патентному офісі Україна отримала в 2009 р. всього 5 патентів, для порівняння: Росія — 58, Японія — 9439, Німеччина — 11 384, Франція — 4 031, Польща — 33, Великобританія — 1 646, Канада — 668, Китай — 351, Ізраїль — 228, Індія — 124 (всього в 2009 р. Європейський патентний офіс видав 51,969 тис. патентів) [4; 5]. За даними Держкомстату в 2009 р. резидентами країни отримано 1 750 охоронних документів на винаходи, 5 802 — на корисні моделі та 185 — на промислові зразки (відносно 3064, 126 та 198 відповідних охоронних документів у 2000 р.), у тому числі в Державному департаменті інтелектуальної власності України отримано в 2009 р. 1 667 охоронних документів на винаходи, 5 749 — на корисні моделі та 156 — на промислові зразки та в патентних відомствах зарубіжних країн отримано 83 охоронні документи на винаходи, 53 — на корисні моделі та 29 — на промислові зразки [6]. Відсутність досвіду патентного захисту за світовими стандартами та належного оформлення охоронних документів для подання в провідні закордонні патентні відомства, брак фахівців з питань організації трансферу технологій, незначні обсяги міжнародного науково-технологічного обміну та мала частка реалізації високотехнологічної продукції, у тому числі на експорт значно зменшують можливості участі вітчизняних суб'єктів господарювання в міжнародному трансфері технологій. Отже, необхідно запозичувати досвід розвинених країн у плані комерціалізації технологій, зокрема створювати спеціальні структури передачі і трансферу технологій на кшталт Technology Licensing Offices, Technology Transfer Offices, Industrial Liaison Offices.

За чисельністю виконавців наукових і науково-технічних робіт і дослідників у розрахунку на 1000 чоловік зайнятого населення в еквіваленті повної зайнятості (Табл. 1), Україна відстає від показника ЄС-27 в 2,6 і 2,4 рази відповідно [6]. Проблемними моментами української наукової системи є: недостатньо інтегровані науково-дослідницька система і система вищої освіти; роль науки в середині бізнес-структур залишається незначною в науковій системі країни; галузевий сектор науки недостатньо ефективно взаємодіє з комерційними компаніями і державним сектором економіки.

Підвищення ПП звичайно пов'язано з рівнем кваліфікації працівника, її постійного підвищення. Підвищення кваліфікації та професіоналізму працівників (у відсотках до облікової кількості штатних працівників) в Україні знизився протягом 2007-2009 рр. і становив 9,2, 9,0 та 8,3 відсотки відповідно [7], на погіршення показника вплинули кризові явища в економіці.

Таблиця 1. Чисельність виконавців наукових і науково-технічних робіт і дослідників у розрахунку на 1000 чоловік зайнятого населення (15-70 років)

Країна	Виконавці наукових і науково-технічних робіт				Дослідники			
	2005	2007	2008	2009	2005	2007	2008	2009
Німеччина	18,4	18,9	11,1	11,5
Іспанія	14,9	16,3	9,5	10,1
Румунія	4,5	4,5	3,2	3,3
Словаччина	10,1	9,9	9,7	...	7,9	8,2	8,1	...
Угорщина	12,7	12,6	8,1	8,4

Чеська Республіка	13,7	14,8	14,9	...	7,9	8,6	8,8	...
Естонія	13,1	14,2	14,2	...	9,4	10,4	10,6	...
Латвія	9,2	9,9	5,6	7,0
Литва	11,1	12,0	8,1	8,7
Польща	8,7	8,0	6,9	6,4
Болгарія	6,3	6,1	4,0	4,0
ЄС 27	15,1	15,7	8,9	9,2
Україна	6,7	6,0	5,8	5,9	4,1	3,8	3,7	3,8

Джерело: [6]

В Україні значно зросли втрати, пов'язані з недовикористанням професійно-кваліфікаційного потенціалу робочої сили, а саме: невідповідність обсягів та структури професійної підготовки потребам економіки та конкретних регіонів, необхідність впровадження системи безперервної освіти в сучасних умовах значного прискорення „старіння” професійних знань, неповна реалізація інтелектуальних та професійних здібностей внаслідок наявності значних деформацій в оплаті праці та кваліфікації працівників.

Важливим показником, що впливає на рівень людського капіталу є частка витрат держави на освіту у ВВП (інвестиції в людський капітал). За період 2000-2009 рр. (Табл. 2) спостерігається перманентне збільшення витрат держави на освіту у ВВП (від 4,2 до 7,3%) [10]. Однак, говорячи про конкурентоспроможність даного показника відносно інших країн, слід зазначити, що рівень витрат на освіту на душу населення в Україні складає 143 дол. США, що відповідає лише 48-му місцю у світовому рейтингу [8].

Таблиця 2. Фінансування освіти в 2000-2010 роках

Роки	Видатки зведеного бюджету на освіту, у % до ВВП				
	на освіту - всього	в т.ч.:			
		дошкільну	загальну середню	професійно-технічну	вищу
2000	4,2	0,5	1,5	0,3	1,3
2005	6,1	0,7	2,5	0,4	1,8
2007	6,2	0,7	2,6	0,4	1,8
2008	6,4	0,8	2,7	0,4	2,0
2009	7,3	0,9	3,0	0,4	2,3
на 01.10.2010	7,1	0,9	3,0	0,5	2,2

Джерело: [10]

Важливими складовими, що впливають на якість людського капіталу, є показники здоров'я населення (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнти народжуваності та смертності). Індекс тривалості життя при народженні в Україні зменшувався з 2001 по 2005 рр., за період 2006-2008 рр. спостерігаємо зворотну тенденцію – збільшення зазначеного показника. Нажаль, за даними показниками становище України є одним з найскладніших в Європі (Табл. 3). Вкрай необхідною є ефективна система забезпечення стану здоров'я населення, його доступність та належна якість, що є показником рівня життя країни, її соціальних стандартів, ефективності роботи працівників та продуктивності праці.

Таблиця 3. Очікувана тривалість життя при народженні (2008 рік)

Країни	чоловіки	жінки
Україна	63,8	74,9
Азербайджан	69,9	75,4
Білорусь	64,7	76,5
Казахстан	61,9	72,5
Таджикистан	69,7	74,8
Австрія	77,8	83,3
Болгарія	69,8	77,0
Естонія	68,7	79,5
Іспанія	78,0	84,3
Німеччина	77,6	82,7
Угорщина	70,0	78,2

Складено за: [9]

Підсумовуючи вищенаведене дослідження, констатуємо наявність значних диспропорцій та відставання України від інших країн світу за показниками, що характеризують людський капітал країни, зокрема: патентної продуктивності, чисельності виконавців наукових і науково-технічних робіт і дослідників у розрахунку на 1000 чоловік зайнятого населення, інвестицій в людський капітал та показниками здоров'я населення.

Технологія є одним з ключових факторів зростання продуктивності та динамічних конкурентних переваг, але сам по собі цей фактор не робить економіку конкурентоспроможною, а лише у взаємодії з людським фактором (капіталом) економіка набуває інноваційних змін. Отже, ліквідація диспропорцій за показниками людського капіталу відносно інших країн світу має сприяти підвищенню показника ПП країни.

Показники продуктивності праці значною мірою залежать від наукових підходів до раціональної організації праці та законодавчо-правових гарантій для працівників, зокрема йдеться про умови, охорону та безпеку праці; організацію робочих місць та трудову дисципліну; оплату праці; наявність трудових спорів.

Ефективна оплата праці є засобом стимулювання продуктивної праці, підвищення НТП та економічного зростання країни. За 2010 рік мінімальна заробітна плата дорівнювала прожитковому мінімуму. За попередні роки прожитковий мінімум був вищий за мінімальну заробітну плату, що не сприяло продуктивній праці в країні (Рис. 1).

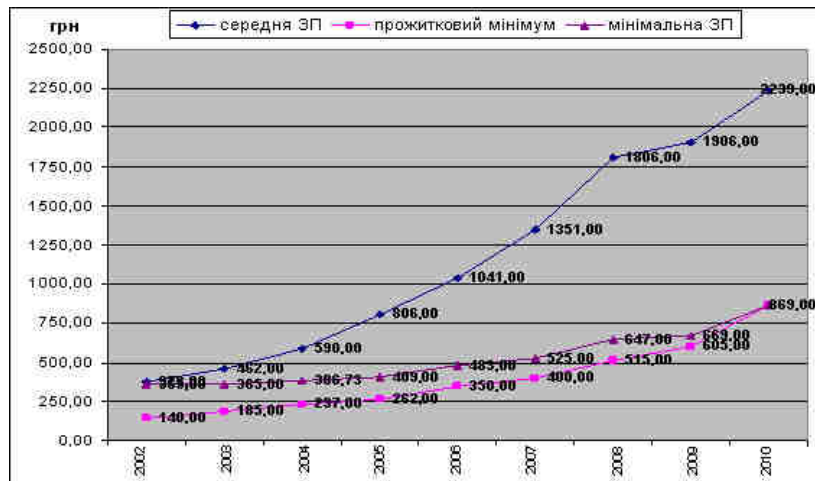

Рис. 1. Співвідношення прожиткового мінімуму з середньою та мінімальною заробітною платою в Україні за період 2002-2010 років

Примітка: ¹ За 2002-2003 та 2005-2010 роки мінімальна ЗП та прожитковий мінімум наведені на 01 січня відповідного року; за 2004 рік мінімальна ЗП наведена на 01.09.2004 р., а прожитковий мінімум на 27.05.2004 р.

² Джерело: Державний бюджет України, Закони «Про затвердження прожиткового мінімуму та заробітної плати» за відповідні роки; ukrstat.gov.ua

Діапазон співвідношень між прожитковим мінімумом та мінімальною ЗП не відповідає стандартам ЄС, де мінімальна ЗП має перевищувати прожитковий мінімум у 1,5 рази, а за період до 2010 року дане співвідношення не відповідає і чинному законодавству України, в якому зазначено перевищення мінімальної ЗП над прожитковим мінімумом.

Показники продуктивності праці також залежать від умов та наукових підходів до раціональної організації праці. Так, *відсоток працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарним нормам у загальній кількості штатних працівників* в Україні збільшилася за період 2004-2009 рр. з 26,9% до 27,8% [7]. *Відсоток втраченого робочого часу відносно відпрацьованого у середньому на одного штатного працівника* збільшився протягом 2007-2009 рр. і становив 1,3, 1,9 та 5,4 відсотки відповідно [7], погіршення даного показника пояснюється кризовими явищами в економіці та відповідно зменшенням обсягів випуску продукції в країні.

Законодавчо-правові гарантії для працівників сприяють зниженню соціальної напруги в суспільстві та є одним із чинників підвищення ПП в країні. Однією з форм таких гарантії є соціальне партнерство — трудові угоди на національному та регіональному рівнях та партнерство на конкретних підприємствах. Трудові угоди та партнерство сприяють врегулюванню трудових відносин, знижують втрати часу від трудових спорів та конфліктів та мають захистити працівника від неправомірного звільнення та заборгованості з виплат ЗП, контролювати прожитковий мінімум та мінімальну ЗП, гарантувати оплату праці відповідно кваліфікаційному рівню працівника. Протягом 2000-2006 рр. зареєстрована кількість трудових спорів постійно збільшувалася з 159 до 246 одиниць, а протягом 2007-2008 рр. зменшилася до 182 одиниць. Міністерство праці та соціальної політики та профспілки мають бути дієвими відносно здійснення контролю за дотриманням даних угод і договорів та норм законодавства щодо захисту прав працівників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для покращення показника продуктивності праці в країні необхідними є наступні заходи:

людський капітал:

– відновлення стимулюючої та відтворювальної функції заробітної плати: недопущення встановлення мінімальної заробітної плати нижчої за прожитковий мінімум, врегулювання прожиткового мінімуму відносно споживчого кошика; удосконалення міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці працівників;

– заохочення системи безперервної освіти шляхом передбачення відповідних стимулів для покращення якості людського капіталу та відповідного збільшення продуктивності праці;

– стимулювання винахідницької та раціоналізаторської діяльності: законодавче врегулювання процесу створення інноваційного продукту та розподілення прав на кінцеву продукцію від етапу проектування, що фінансується державою, до виготовлення матеріальної продукції;

організація праці та законодавчо-правові гарантії:

– формування та реалізація системи планування заходів з охорони праці на рівні держави, регіону, підприємства;

– впровадження закону „Про державний нагляд за дотриманням норм трудового законодавства“; дієвий контроль з боку Міністерства праці та соціальної політики і профспілок за дотриманням трудових угод та партнерства на підприємствах, де закріплені основні права працівника.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розробка механізмів та заходів підвищення якості людського капіталу, організації праці та захищеності працівника, що закріплені відповідними законодавчо-правовими гарантіями.

Список використаних джерел

1. IMD World Competitiveness Yearbook 2008.
2. Полунєв Ю.. Технологія економічного прориву: конкурентоспроможність країни та визначення пріоритетів / Ю. Полунєв. // Монітор конкурентоспроможності. — 2008. — № 1-2. — С. 36-38. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.compete.org.ua/images/stories/monitors/Monitor_2008_ukr.pdf
3. United States Patent and Trademark Office : <http://www.uspto.gov>
4. Європейський патентний офіс: Annual Report 2009.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epo.org>
- 5.[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://wipo.int/export/sites/www/ipstats/en/statistics/patents/xls/wipo_pat_grant_by_origin_office_table.xls
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2009: Стат. зб. // Держкомстат. — К., 2010.
7. Праця України 2009: Стат. зб. // Держкомстат. — К., 2010.
8. Лавриненко С. І. Шляхи реалізації політики поліпшення якості життя населення України у 2005–2009 роках / С.І. Лавриненко // Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [монографія] / Лавриненко С. І., Пищуліна О. М., Шевченко О. В. — К., 2009. — С.169.
9. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2010. — С. 543.
10. <http://ukrstat.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 20.05.2011 р.